

XARAKTER TUZILISHI, TIPOLOGIYASI VA AKSENTUATSIYASI**Roxataliyev Azizbek Oybek o'g'li****Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti****Jismoniy madaniyat fakulteti****Jismoniy madaniyat yo'nalishi 25/1 guruh (kechki) talabasi****roxataliyevazizbek@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17746852>**

Annotatsiya: Mazkur maqolada xarakterning psixologik tuzilishi, uning individual-tipologik xususiyatlari hamda aksentuatsiya darajalari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil etildi. Xarakter tushunchasining shakllanish omillari, temperament bilan o'zaro aloqadorligi, ijtimoiy-madaniy omillarning roliga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, K. Leonhard va A. Lichko tomonidan ishlab chiqilgan xarakter aksentuatsiyalarining tasnifi, ularning shaxs rivojlanishidagi o'rni hamda psixologik moslashuvga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: Xarakter, xarakter tuzilishi, temperament, tipologiya, aksentuatsiya, Leonhard, Lichko, shaxs xususiyatlari, psixologik tiplar, individual farqlar, shaxs rivojlanishi, psixokorreksiya.

Abstract: This article analyzes the psychological structure of character, its individual-typological characteristics and levels of accentuation from a scientific-theoretical point of view. Particular attention is paid to the factors of formation of the concept of character, its interaction with temperament, the role of socio-cultural factors. Also, the classification of character accentuations developed by K. Leonhard and A. Lichko, their role in personality development and influence on psychological adaptation are highlighted.

Keywords: Character, character structure, temperament, typology, accentuation, Leonhard, Lichko, personality traits, psychological types, individual differences, personality development, psychocorrection.

Аннотация: В статье анализируется психологическая структура характера, её индивидуально-типологические особенности и уровни акцентуации с научно-теоретической точки зрения. Особое внимание уделяется факторам формирования понятия «характер», его взаимодействию с темпераментом, роли социокультурных факторов. Также освещается классификация акцентуаций характера, разработанная К. Леонгардом и А. Личко, их роль в развитии личности и влияние на психологическую адаптацию.

Ключевые слова: Характер, структура характера, темперамент, типология, акцентуация, Леонгард, Личко, черты личности, психологические типы, индивидуальные различия, развитие личности, психокоррекция.

KIRISH

Shaxs psixologiyasida xarakter insonning individual-psixologik xususiyatlarini aks ettiruvchi eng muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi. U insonning turli hayotiy vaziyatlarga bo'lgan munosabati, xatti-harakatlari, irodaviy sifatlari hamda emotsional reaksiyalarini belgilovchi barqaror xususiyatlar majmuasidir. Xarakterning shakllanishi biologik, ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro murakkab ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu bois uning tuzilishi, rivojlanish mexanizmlari va tipologik farqlari psixologiya fanida doimo muhim ilmiy-tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda.

Xarakter masalasiga Yevropa va rus psixologiyasida K. Jung, E. Kretschmer, G. Shmishek, K. Leonhard, A. Lichko kabi tadqiqotchilar katta hissa qo'shgan bo'lib, ular insonning barqaror xulq-atvor tiplarini tizimlashtirishga urinib, xarakter tipologiyasining ilmiy asoslarini yaratdilar. Jumladan, K. Leonhard va A. Lichko tomonidan ishlab chiqilgan aksentuatsiya konsepsiyasi xarakterning normal chegaralardan biroz chetga chiqadigan, biroq patologiya darajasiga yetmaydigan kuchaygan xususiyatlarini tushuntirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy psixologiyada xarakter tuzilishini baholash, uning tipologiyasini aniqlash va aksentuatsiya darajalarini o'rganish shaxsning individual rivojlanish strategiyasini belgilash, ta'lim-tarbiya jarayonini optimallashtirish, shuningdek, psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan, ushbu mavzuning chuqur o'rganilishi shaxsning psixologik portretini to'liq tushunish imkonini beradi va amaliy psixologiya uchun muhim nazariy asos yaratadi.

ASOSIY QISM

Xarakter shaxsning atrof-muhitga munosabati va xulq-atvori barqarorligini ta'minlovchi individual xususiyatlar majmuasidir. U temperamentdan farqli ravishda biologik emas, balki ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Psixologlar fikriga ko'ra, xarakterning rivojlanishida uch asosiy omil muhim o'rin tutadi. Biologik omillar - nerv tizimining tipi, irsiy moyilliklar. Ijtimoiy omillar - tarbiya, oilaviy muhit, madaniy qadriyatlar. Shaxsiy faoliyat - insonning o'z tajribasi, mustaqil qarorlar va irodaviy harakatlari. Xarakterning shakllanish jarayoni bolalik davridan boshlanadi va o'smirlikda jadallashadi. Ijtimoiy ta'lim-tarbiya, kommunikativ tajriba, oila va maktabdagi munosabatlar xarakter sifatlarining mustahkamlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xarakterning tuzilishi - xarakter odatda bir nechta tarkibiy qismlar orqali o'rganiladi. A.A. Bodalyev, B.M. Teplov va boshqa psixologlar xarakter tuzilishini quyidagi komponentlar asosida tavsiflagan. Shaxsning qadriyatlari, ideallari, motivlari va e'tiqodlari xarakterning asosiy mazmunini belgilaydi. Yo'nalganligi aniq bo'lgan shaxslarning xakteri mustahkam va izchil bo'ladi. Irodaviy sifatlar

mas'uliyatlilik, qat'iyatlilik, sabr, matonat, mustaqillik kabi fazilatlar xarakterning irodaviy tomonini tashkil etadi. Kuchli iroda xarakterning barqarorligini oshiradi. Emotsional barqarorlik shaxsning hissiy reaksiyalari, kayfiyatning barqarorligi yoki o'zgaruvchanligi xarakterning muhim tarkibiy qismi sanaladi. Aloqadorlik (kommunikativ xususiyatlar), muloqot qilish uslubi, odamlar bilan munosabat qurish, extrovertlik yoki introvertlik darajasi xarakter tuzilishida alohida o'rin tutadi. O'ylash uslubi, muammoga yondashuv, tahlil qilish qobiliyati, fikrning mustaqilligi xarakter sifatlarini boyitadi. Shunday qilib, xarakter shaxsning motivatsion, emotsional, irodaviy va kommunikativ xususiyatlarining yaxlit tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Xarakter tipologiyasi psixologiyada turli yo'nalishlarda ishlab chiqilgan. Gippokrat-Galen tipologiyasi - Ushbu qadimiy tizim temperamentga asoslangan bo'lib, to'rt tipni ajratadi: sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik. Xarakterning ayrim jihatlari temperament bilan bog'liq bo'lgani uchun bu tasnif hozir ham dolzarbligini yo'qotmagan. K. Jung tipologiyasi - Jung shaxslarni introvert va ekstrovert tiplarga ajratgan. Shuningdek, fikrlovchi, sezuvchi, hissiyotga beriluvchi va intuitiv turlarga bo'lgan tasnifi xarakterni o'rganishda keng qo'llaniladi. E. Kretschmer tipologiyasi - u tana tuzilishiga asoslangan holda leptosom, piknik va atletik tiplarni ajratgan hamda ular bilan bog'liq xarakter xususiyatlarini tushuntirgan. K. Leonhard tipologiyasi - Leonhard xarakter aksentuatsiyalarining 12 turini ko'rsatgan: demonstrativ, pedantik, turg'un, hayajonli, ekstrovert, introvert, affektiv-ko'tarinki, affektiv-inhibitsiyalangan va boshqalar. A.

Lichko tipologiyasi o'smirlar xarakteriga asoslangan tipologiya bo'lib, gipertim, distim, labill, epileptoid, shizoid, isteroid, sensitiv va boshqa turlarni o'z ichiga oladi. Bugungi psixodiagnostika amaliyotida keng qo'llanadi.

XULOSA

Xarakter shaxsning barqaror xatti-harakatlari, hayotiy pozitsiyasi va turli vaziyatlarga munosabatini belgilovchi asosiy psixologik tuzilmalardan biridir. Uning shakllanishi biologik, ijtimoiy va shaxsiy tajribalar tizimiga tayangan murakkab jarayon bo'lib, har bir individual shaxsda turlicha namoyon bo'ladi. Xarakterning tuzilishi motivatsion, emotsional, irodaviy va kommunikativ komponentlarning o'zaro uyg'unlashuvi orqali tarkib topadi, bu esa insonning o'ziga xos psixologik portretini yaratadi. Xarakter tipologiyalarini ilmiy o'rganish shaxsning individual farqlarini aniqlash va ularning turli sharoitlarda qanday xulq-atvor ko'rsatishini oldindan taxmin qilish imkonini beradi. Ayniqsa, Jung, Kretschmer, Leonhard va Lichko tomonidan ishlab chiqilgan klassik tipologiyalar shaxs psixologiyasining chuqur tahliliga asos yaratadi. Aksentuatsiya fenomeni esa xarakterning kuchaygan jihatlarini tushuntirib, shaxsning stress, konflikt yoki ijtimoiy moslashuv jarayonlaridagi o'ziga xos reaksiyalarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu bois, xarakterning tuzilishi, tipologiyasi va aksentuatsiyasini puxta o'rganish amaliy psixologiya, ta'lim-tarbiya, kasb tanlash, shaxslararo munosabatlar va psixokorreksion faoliyatlar uchun muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega. Ushbu mavzuning chuqur o'rganilishi shaxsni yanada to'g'ri anglash, individual yondashuvni shakllantirish va har bir insonning rivojlanish strategiyasini to'g'ri yo'naltirishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Allport, G. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. Holt.
2. Bodalyev, A. A. (1988). *Lichnost i obshchenie*. Pedagogika.
3. Cloninger, S. C. (2009). *Theories of Personality*. Pearson.
4. Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality*. Guilford Press.
5. Jung, C. G. (1971). *Psychological Types*. Princeton University Press.
6. G'oziev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi nashriyoti.
7. Jabborov, R. (2018). *Shaxs psixologiyasi*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Karimova, V. (2012). *Psixologiya: Shaxs va faoliyat*. Toshkent: O'qituvchi.
9. Mamadaliyev, M. (2015). *Psixologiya asoslari*. Toshkent: Noshir.
10. Rasulova, M. Q. (2020). *Psixologiya nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Fan va texnologiya.
11. To'xtayev, B. (2004). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.